

Колдонулган адабияттар:

1. Бардина Р.А. Изделия НХП и сувениры: учебник для ПТУ / Р.А. Бардина. – 4 изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1990. – 302 с.: илл.
2. Бесчастнов Н.П. Черно-белая графика: Учебное пособие / Бесчастнов Н.П. – Москва: Владос, 2012. – 271 с.
3. Бредник Т.О. Основы художественного проектирования костюма и эскизой графики / Т.О. Бредник – Ростов н\Д, 2002. – 320 с.
4. Герчук, Ю.А. Что такое орнамент? / Ю.А. Герчук – М., 1998. – 302 с.
5. Звонцов В.М. Основы понимания графики / В.М. Звонцов – М.: 1963. – 62 с.
6. Кулебакин Г.М. Рисунок и основы композиции / Г.М. Кулебакин. – 3-е изд., М.: Высшая школа, 1983. – 128 стр.
7. Максимович В.Ф. Исторический аспект и современное состояние образования в области народной художественной культуры России [Текст]: [Моск. шк. художеств. ремесел]/ В.Ф. Максимович // Профессионал. -2001.
8. Рождественская С.Б. Русская народная художественная традиция в современном обществе / С.Б. Рождественская. – М.: Наука 1981. – 207 с.

УДК:787.37.025(712.54)

DOI 10.33514/1694-7851-2022-2-283-288

Корпобаева Мариям Керималиевна

Жумамүдүн Шералиев атындагы №6 балдар музыкалык искусство мектеби, окутуучу

Корпобаева Мариям Керималиевна

Детская музыкальная школа искусств №6 им. Жумамүдүна Шералиева, педагог

Korobaeva Mariam Kerimalievna

Children's music school of arts №6 named after Zhumamudun Sheraliev, teacher

ИМПРОВИЗАЦИЯ - КЫРГЫЗ САЛТТУУ КОМУЗ КУУ МУЗЫКАСЫНДАГЫ ӨНУГҮҮ ПРИНЦИПТЕРИ

ИМПРОВИЗАЦИЯ КАК ПРИНЦИП РАЗВИТИЯ КЫРГЫЗСКОЙ КОМУЗНОЙ МУЗЫКИ

IMPROVISATION AS A PRINCIPLE FOR THE DEVELOPMENT OF KOMUZ MUSIC

Аннотация: Макалада импровизациянын ролу жөнүндө сөз болот. Ошондой эле "Манас" эпосунун жана комузга арналган музыканын мисалында экспрессивдүүлүктүн каражаты катары импровизацияга басым жасалат.

Аннотация: В статье рассматривается вопрос о роли импровизации. Основное внимание уделяется в ней на импровизации как средство выразительности на примере эпоса «Манас» и музыки для комуза.

Annotation: The article deals with the issue of the role of improvisation in the development of the komuz music of the oral tradition, it focuses on improvisation as a means expressiveness on the example of the epic «Manas» and music for komuz.

Негизги сөздөр: Импровизация, вариант, инвариант, импровизациянын вокалдык түрү, импровизациянын аспаптык түрү.

Ключевые слова: Импровизация, вариант, инвариант, вокальный тип импровизаций, инструментальный тип импровизации.

Key words: improvisation, variant, invariant, vocal type of improvisation, instrumental type of improvisation

XIX жана XX кылымдар ичинде элдик комуз аткаруучулук, жанрдык курам жагдайында, аспаптык (импровизациялык) төкмөлүк салттуулукта өнүккөндүгүн баамдайбыз. Бул мезгилдер ичинде элдик күүлөрдүн көп жанрдуулугу: камбаркандар, кербездер, ботойлор, шыңгырамалар, кербездер, толгоолор ж. б. көп түрдүүлүгү, тарыхый калыптанып өнүгүүсү болуп өткөн. Элдик күүлөрдүн мындай өнүгүү процесси бирдиктүү нуктагы багытта өнүгүү жолуна багытталган. Ошону менен бирге чыгармачылыктагы көркөм аткаруучулук тенденциялардын өз алдынчалыгы жана татаалдыгы, көп тармактуулугу менен мүнөздөлөт. Комуз музыкасында чыгармачылык чөйрөнүн өнүгүүсү бир муундан экинчи муунга өтүшү менен, жаңы чыгармачыл ой толгоолорго жана идеяларга сугарылгандыгын көрөбүз. Белгилүү музыка изилдөөчү Б.Алагушев: “Элдик музыканттардын бир артыкчылыгы – ал башка аткаруучулардай бир күүнүн кайруусун экинчи күүгө аралаштырып чертпестен, ташка тамга баскандай так аткарууга аракетин жасачу” – деп жазган [1].

Импровизация – бул чыгармачылык дүйнөсүндө глобалдык маанидеги кенен жайылтылган, керектүүлүгү так аныкталган жана эффективдүүлүгү даана тастыкталган көрүнүш. Ал эч качан өчпөгөн, ар дайым тирүү жашаган чыгармачылык баалуулуктар менен салыштырылат [6]. Импровизация байыркы замандардан бери келген көркөм өнөр турмуштун тигил же бул жагдайларында адамдардын иштермандык кыймыл-аракети менен колдонулуп табигый түрдө кайталанып турган көп функционалдуу өнөр куралы болоуп эсептелинет. Импровизация көркөм өнөр чыгармачылыгынын табигый мыйзам ченемдерине ылайык өзүнчө өндүргүч күч касиетине ээ болуу менен табийгат таануунун или (естествознание) кандайдыр бир урунттуу көрсөткүчү катары саналат [7]. Андыктан импровизация кыргыз комуз күү системасында белгилүү бир деңгээлде илимий-теориялык проблема катары өзүнүн актуалдуулугун жоготкон жок. Тескерисинче, комуздук күү музыкасынын тарых-таржымалында, мурунку жана кийинки муундагы өнөр практикасында болгон жана болуп жаткан иштер, алардагы жетишкендиктер, мүчүлүштүктөр культурологдордун, искусство таануучулардын, философдордун алдына жаңы милдеттерди, максаттарды койууда.

Импровизация тууралуу музыка таануучу К.Дүйшалиев эмгегинде мындай деп жазат: «Импровизация деген түшүнүк кыргыздын эл чыгармачылыгындагы бөтөнчө феномен катары каралган төкмөлүк өнөр менен тыгыз байланышкан. Анткени, ырчылык, аспапчылык, салттуу көркөм өнөрүндө чыгармалар тек кана оозеки түрдө, аваздык чыгарма болобу, жаттап алуучулук менен эмес, төгүп импровизациялап куюлуштуруп чыгаруу процессинде жаралат [3].

Импровизация – көркөм өнөр чыгармачылыгынын бирден бир маанилүү аргасы (способ) жана сыйымдуу форма түзүлүш каражаты. Термин катары «импровизация» латын тилинен ооп келип, бизче «күтүүсүз», «кокустан», «капыстан» деген маанини билдирип, биздин оюбузча, эки же андан ашык лингвистикалык түшүнүктөр менен чечмеленет [4]. Биринчи маанидеги түшүнүк боюнча импровизация жаратуучулук көркөм өнөрдө, мисалы, комуз чыгармачылыкта күү чыгаруу өнөрүндө алдын ала даярдабай туруп, дароо жаңы күү

жаратып ойноп берүү жөндөмүн айгинелеген фактыны көрсөтөт. Мындай талап-суроого ылайык коюлган критерийлердин эрежеси боюнча автор-комузчу күүсүн мурунтадан жаттап алуу жолу менен эмес, төгүп, импровизациялап жаңы чыгармачылык жаратмандык менен анын өз оюнан чыккан обон кайрыктарды жуурулуштуруп аткаруу процессинде пайда болот. Мындай табигый (эстественный) чыгармачылык процессте аткаруучу-комузчу күүнү ойноп жатып угуучу-көрүүчүлөргө автор жараткан музыкалык образдарды өзүнүн жеке аткаруучулук стилине ылайык чыгарманы кандай деңгээлде түшүнгөндүгүн көрсөтүп, кандайдыр бир «эркин» (өздүк) маанайда интонациялап кошумча түс, нюанстарды киргизип ойноо мүмкүнчүлүгүн пайдаланат. Ошондо комузчулук, күүчүлүк өнөрдөгү импровизациянын экинчи маанисиндеги түрү, башкача атканда, интерпретациялык маңызы аныкталат. Аудиторияда отургандар өздөрүнүн маданий ментолитетине, угумдук жөндөмүнө, ой жүгүртүүсүнө психологиялык жактан таасир берилип адекваттуу реакция кылышат. Андай жагымдуу жан саргиткен реакцияны алар комузчунун жан дүйнөсү, чыгармачылык энергиясы менен жаралган көркөм эстетикалык атмосфера аркылуу сезишет.

Белгилүү музыковед В.Виноградов Алымкул Үсөнбаев тууралуу өзүнүн эмгегинде: «Алымкулдун поэзияга болгон шыгы жана таланты өтө бийик болгон. Анын ырлар топтомунан башка күнүгө импровизировать этип чыгарган чыгармалары бир топ эле. Импровизациялоо ал үчүн кыйын эмес болучу...» [2].

Комуз жана комуз күүсү кыргыз элинин руханий байлыгынын социалдык-маданий тармагындагы бир баалуу бөлүмү катары коомдо өзүнүн ордун бекем сактап, өнүктүрүп, ошондой эле, ал өзүнө тиешелүү аксиологиялык баркын-наркын көтөрүп, эстетикалык баалуулугун кеңейтип турушу зарыл. Анткени комуз күүлөрү баа жеткис улуттук мүлктөрүнүн эң алдыңкы катардагы турган кыргыздардын чыгармачылык мурастарынын бир тармагы болуп эсептелинет. Эгерде комуз музыкасын кыргыз элинин маданиятынын туу чокусу (Чынгыз Айтматов) болгон океан сыяктуу «Манас» эпосу, башкача атканда, оозеки салттуу айтуучулук (баяндоочулук) менен импровизациялык өнөр жагынан салыштырып көрүп, бул эки түрдөгү улуу элдик салттуу профессионалдык көркөм чыгармачылыкта эки башка типтеги уникалдуу өзгөчөлүктөрдү байкоо менен, ошол эле убакта алардын ортосунда жанрдык жактан тиешеси жок болгондугуна карабай төкмөлүк импровизациялык стил боюнча окшоштуктар көрүнөт.

Жанрдык аныктамасы боюнча «Манас» эпосу жана бардык кыргыз оозеки музыкалык-поэтикалык дастандар вокалдык чыгармалар болуп эсептелет. Анткени алар ар дайым аваздык үн менен аткарылат. Адамдын үнү менен аткарылган чыгарма вокалдык чыгарма деп аталат. Ал эми комуздук күүлөрдүн бүт баарысы аспаптык чыгармалар деп аталат. Вокалдык жана аспаптык жанрлар көп жагынан айырмаланып турушат. Ошол эле учурда алардын ортосунда төкмөлүктүн, импровизатордуктун жалпы белгилери бар. Ага баары макул. Андыктан оозеки салттагы элдик-профессионалдык маданияттын ар кандай жанрында катышкан музыкалык тилдин элементи болгон импровизациянын универсалдуулугунун көрсөтүлүш формасы кандай деген суроо туулат. Бул жерде көркөм чыгармалардын мазмунун байытуу жана форма түзүлүшүн өнүктүрүү үчүн системалуу колдонуучу искусство катары импровизациянын өзгөчө статусу жөнүндө сөз козгосо дурус болчудай. Мында күүнүн композициялык структурасын куруунун инварианттык-варианттык системасы түзүлөт. Салттык музыканын ар кандай жанрында стабилдүү жана туруктуу колдонулуучу инвариант түшүнүгү импровизациянын составына кирет. Ошондой эле инвариант чыгармаларда функциялашуунун төкмөлүү формасынын эч өзгөртүлбөгөн

сапатында колдонулат. Ал эми вариант, инвариантка каршы, күүлөрдүн композициясында бардык мүмкүнчүлүктөрдү колдонуу менен импровизацияда күчтүү сүрөттөө курал-каражаты катары көрсөтүлөт.

Эпикалык вокалдык-поэтикалык жана комуздук аспаптык чыгармачылыгындагы импровизациянын потенциалдык жыйындысын, башкача айтканда, көркөм өнөрчүлүктүн идеалук-мазмундук максаттарын ишке ашыруунун ар түрдүү жолдорун, мүмкүнчүлүктөрүн жана жарамдуулугун көрсөтүп турган универсалдуулуктун табияты жана күч-кубаты тастыкталат. Негизи көркөм чыгармалардын бардык түрлөрүндө импровизациянын мүмкүнчүлүк потенциалы универсалдык күч-кубаттын көрүнүп-билинип турушу менен өнөр адамдарынын табигый талант-шыгына жараша, алардын руханий-энергетикалык кубаттуулугунун чен-өлчөмү менен аныкталат.

«Манас» эпосу менен дастандардын башынан аягына чейинки толук көлөмдөрү менен комуз күүсүнүн бүтүндөй бир формада жазылган чыгармасын убакыт-мезгилдик категория боюнча салыштырганда, алардагы колдонулган импровизациялардын асман менен жердей болгон айырмачылыктары көрүнөт. Бирок, ошол эле учурда ал импровизациялар чыгармалардын форма түзүлүшүн өнүктүрүп иштетүү жагынан методикалык бирдейликтер окшоштуктар байкалат. Анткени, манасчы-дастанчылар да комузчулар да чыгармалардын форматүзүлүшүн импровизациялык метод менен иштетип бүтүрүүнү бирдей максат кылып коюшат.

Эпос, дастан айтуучулукту жана комуз күүчүлүк өнөрдү убакыттык категория боюнча салыштырып, аларда импровизациялык стил- каражаттарынын жыштыгы, мобилдүүлүгү боюнча алганда масштабдык айырмачылык көрүндү, бирок ошол эле учурда импровизация өнөр курал катары бирдей максаттуу стереотиптик методикалык принцип менен колдонулгандыгы тастыкталат. Ошону менен бирге комузчулук өнөрдүн импровизациясынын жогоруда айтылган айырмачылыгы аспаптык музыканын психологиялык кабылдоочулук өзгөчөлүгүнө ылайык ойнолуп жаткан күүнүн образдары жыйнактуу кыска формада элге жеткирилип локанизм принциби менен угуучу-көрүүчүлөргө тартуу кылгандыгы аркылуу далилденет. Салттуу аспаптык музыкалык өнөрдүн табышмактуу психологиялык спецификасына жараша комуз күүлөрүнүн сюжетсиз түзүлгөн образдык программалары аспапта тагылган үч кылдын термелүүсү аркылуу үн-добуштук интонациялары менен баяндалат. Күүдөгү образдык программа угуучу-көрүүчүгө айтылап жазылбайт, жарыяланбайт. Күүнүн образдарын алар өздөрүнүн психологиялык сезимталдык жөндөмүнө, түшүнүгүнө жан билимдүүлүгүнө жараша кабылдайт. Комуз күүсүнүн форма түзүлүш процесси аспаптык музыканын жабык программалуу табиятына жараша тыгыз камералык миниатюралык формада жазылышынын себеби, анын чакан убакыт ченем-өлчөмүндө чагылдырылып чечилишинде.

Кыргыз салттуу музыкалык чыгармачылыгында кеңири колдонулган импровизациянын эки түрүн дифференциялык метод менен караштыруу максатында, анын биринчисин ыр түрүндөгү манасчы-дастанчылардын элдик ырдоо (вокал) стилинде аткарылгандыгына байланыштуу вокалдык типтеги импровизация деп атап койуу карама-каршы пикирди жаратпайт. Ал эми комуз музыкасына карата айтылган чектөө, локонизм стилиндеги принцип менен түзүлгөн форматүзүлүштөгү импровизациялык тип деп, башкача айтканда, импровизациянын аспаптык тиби деп атаганга негиз бар. Айта кетүүчү нерсе, импровизациянын комуздук аспаптык тиби драматургиялык форматүзүлүшүндө ал өзүнчө тыгыз бириккендик (компактность) жана ныкталгандык (спрессованность).

Импровизация көркөм өнөрдүн тирүү жана мобилдүү ыкма «куралы» катары көлөмү жагынан чакан форматтагы комуз күүлөрүндө көп түрдүү, ар кандай колдонулуп, форматүзүлүш процессинин өнүгүшүнө кандайдыр бир конструктивдик таасир берип турат. Импровизация чыгарманын драматургиялык структурасында өзүнүн салмагы бар энергетикалык күч болуп эсептелгендиктен, анын варианттык усулдук категориясына көңүл бурулат. Импровизация комуздук күү музыкасынын драматургиялык принциптеринин башында турган, арбын кездешүүчү түрү катары варианттык ыкма-каражаттарга таянат. Комуз күү музыкасынын форматүзүлүш процессинде музыкалык тема, башкача айтканда, күүнүн башкы кайрык-темасы чыгарманын драматургиялык өнүгүүсүндө башкы образ (же каарман) күүнүн экспозициясы катары биринчи жолу көрсөтүлгөндөн кийин ар түрдүү мүнөздөлүнгөн башкы кайрык-теманын вариантталыштары аркылуу угуучу-көрүүчү күүнүн жаңырыгына жан дүйнөсүн жумшап кулак төшөйт эмеспи. Ошондо күүнүн композициясында чыгалдырылган образдык психологиялык портрети башкы кайрык – теманын вариацияланышы менен мүнөздөлүшү байкалат. Демек, салттуу кыргыз комуз музыкасында башкы кайрык-теманын татаалдашпаган жеңил түрүндөгү көп жолу кайталанып вариантталышы комуз импровизациясынын эң жөнөкөй түрү дегенди билдирет. Буга комуз музыкасында көптөгөн чыгармалардын ичинен улуу комузчу-ырчы Атай Огонбаевдин «Кыз кербез» күүсүн мисал келтирсе болот. Ал эми комуз күүсүнүн башкы кайрык-темасы форматүзүлүштүн өнүгүш учурунда иштетилип, образ жаңы музыкалык элементтер менен аралаштырылып жана алмаштырылып татаалдашкан варианттар аркылуу импровизациянын татаал түрү пайда болот. Комуз музыкасынын форматүзүлүш системасында мындай импровизациялык түрдү төмөндөгү алп комузчу Карамолдо Орозовдун «Сынган Бугу» күүсүндө татаалдашкан түрүн көрүүгө болот.

Дегинкиси импровизациянын жөнөкөй түрү комуздук күүнүн композициясында соло (жалгыз), жеке түрүндө ойнолгон чыгармаларда колдонулат. Ал эми комуз күү музыкасынын импровизациясынын татаалдашкан түрү айрым күүлөрдүн драматургиялык структурасындагы оор гармониялык-фактуралык жана өлчөм-ыргактык элементтер менен шөкөттөлөт.

Жогоруда айтылган комуздук күү импровизациясы жөнүндөгү ойлорду жыйынтыктасак, салттуу аспаптык күүлөрдүн драматургиялык таасирдүү өнөр «куралы» катары автор-комузчуларга жана атаруучу-комузчуларга кызмат кылуу менен күү өнөрчүлүгүндө көп маани-маңыздуу, көп түрдүү, ар башка мүнөздөргө ээ болгон, күү музыкасынын форматүзүлүш процесстеринде олуттуу ролду ойноп турган көркөм практикалык феномен экендиги анык болду.

Ошентип көркөм өнөр чыгармачылыгынын эки башка жанрын салыштыруу методу менен изилдөөнүн алкагында импровизациялык системанын ар кандай функцияланышы эпикалык-вокалдык жана комузчулук-аспаптык музыканын чыгармаларына карата аныкталды.

Импровизация көркөм өнөрдүн бардык түрлөрүндө өзүнчө катализатордук жана локомотивдик күчү бар өнөр «курал» - каражат [5]. Ал чоң жана кичине форма-көлөмдөгү чыгармалардын узундугуна жана кыскалыгына карабастан бирдей маани-максатта, бардык жерде, бардык элде салттуу музыканын түрлөрүндө универсалдуу маанидеги орду менен өзгөчө көркөм статуска ээ экендиги тастыкталды.

Колдонулган адабияттар:

1. Алагушов Б, Медетов Т. Карамолдонун күүлөрү. Ф, 1978. Бет-16.
2. Виноградов В. Киргизские народные музыканты и певцы. М, 1972. стр. 68
3. Дюшалиев К. Импровизация в традиционной музыке. В кн: Традиционная музыка: теория и методика. Бишкек, 2012. С. 107.
4. Дюшалиев К. Салттык музыка: теориясы жана усулдары. Б, 2012 40-бет
5. Рошина Л. Комментарии к импровизации. К кн: Французская клавесинная музыка для фортепиано. М, 1974.
6. Ямпольский И. Импровизация. В кн: Музыкальная энциклопедия. Т. 2, М., 1974. С. 508-5-9.
7. Импровизация. К кн: БСЭ. Т. 17, М., с. 596-597

УДК: 787(575.2)

DOI 10.33514/1694-7851-2022-2-288-291

Маматова Г. К.

И. Арабаев атындагы КМУ, музыка кафедрасы, профессор

Маматова Г. К.

КГУ им. И. Арабаева, кафедра музыки, профессор

Mamatova G. K.

KSU I. Arabaev, Department of Music, professor

**КОМУЗЧУЛУК АСЫЛДЫК ЖОЛДУ УЛАНТУУЧУ КЫРГЫЗ
РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МАДАНИЯТЫНА ЭМГЕК СИҢИРГЕН ИШМЕР
КАЛЫБЕК ЖЕКШЕНОВ
ДОСТОЙНЫЙ НАСЛЕДНИК КОРИФЕЕВ КЫРГЫЗСКИХ КОМУЗИСТОВ
КАЛЫБЕК ЖЕКШЕНОВ
WORTHY HEIR TO THE LUMINARIES OF KOMUZ ART
OF KALYBEK ZHEKSHENOV**

Аннотация: Бул илимий макалада Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер, комузчу, этнопедагог Калыбек Жекшеновдун комузчулук асылдык жолдо салымы, улантуучулук өзгөчөлүгү, көп жылдык иш тажрыйбасында усулдук табылгалары; комуз чертүүнү үйрөтүү, күүнү нотага түшүрүү, ансамблдик аткаруучулук сырлар, педагогикалык ишмердүүлүгү айтылат.

Аннотация: В этой статье рассматривается многолетний педагогический путь Заслуженного деятеля культуры Кыргызской Республики, комузиста Калыбека Жекшенова. Он является одним из видных педагогов, который на протяжении всей своей педагогической деятельности передавал свой опыт молодому поколению в овладении искусства игры для комуза. К. Жекшенов очень много сделал в области расшивровки кюу и переложил на ноты - в помощь исполнителям ансамблевой игры на комузе. Так же в статье затрагивается этнографическая деятельность Калыбека Жекшенова.

Annotation: The article considers the long-term pedagogical path of the Honored Worker of Culture of the Kyrgyz Republic, a komuzist with the capital letter Kalybek Zhekshenov.

He is one of the prominent teachers who throughout his teaching activities passed on his experience to the younger generation in possessing the art of playing the komuz. Kalybek Zhekshenov did a lot